

DRUŠTVENA USLOVLJENOST SOCIOLOŠKOG ISTRAŽIVANJA RURALNOG RAZVOJA – PRISTUP SA STANOVIŠTA SOCIOLOGIJE RURALNOG RAZVOJA

Dejan Janković*

Janković, D. (2012). Društvena uslovljenost sociološkog istraživanja ruralnog razvoja – pristup sa stanovišta sociologije ruralnog razvoja. Rad u tematskom zborniku *Agroprivreda Srbije u pretpristupnom periodu*. Društvo agrarnih ekonomista Srbije DAES, Volgograd State Agricultural University, Ekonomski institut Beograd. Beograd 2012. ISBN 978-86-86087-34-8 UDC 631 (082) 339.13:631(497.11)(082) 338.43(082) str. 109-123

Rezime

U radu se analizira složenost društvenih promena i faktora koji utiču na politike ruralnog razvoja. Kao niz društvenih promena u ruralnim područjima ruralni razvoj je veoma kompleksan problem društvenih nauka i brojnih naučnih disciplina koje sa na različite načine i sa različitih aspekata bave ovim pitanjem. Ruralna sociologija i sociologija ruralnog razvoja su u kontekstu globalnog sociološkog pristupa i društvenih promena koje se u ruralnim područjima dešavaju, pozvane da ovom pitanju pridaju veliki značaj i na taj način utiču da se u društvu pitanjima/problemima ruralnog razvoja pristupa ozbiljnije i mnogo efikasnije nego do sada. Jedan od važnih koraka u tom pravcu je i napor za stvaranjem konzistentne i sistematične teorije ruralnog razvoja koja zasada nedostaje, između ostalog, i zbog nedovoljno jasnog određenja suštinskih faktora koji na ovaj razvoj utiču, a time i ciljeva koji se pred ruralni razvoj postavljaju. Na početku se pojašnjava složenost ruralnog razvoja i ukazuje na njegov značaj. U kontekstu društvenog angažmana ruralne sociologije i sociologije ruralnog razvoja zaključuje se o potrebi većeg angažmana ovih disciplina u empirijskim i akcionim istraživanjima ruralnih sredina kao i veće interdisciplinarnosti u društvenim istraživanjima ruralnog razvoja koja treba da doprinesu snažnijem uticaju na kreiranje adekvatnih ruralnih politika i razvoju (sociološke) teorije ruralnog razvoja.

Ključne reči: ruralni razvoj, ruralna sociologija, sociologija ruralnog razvoja, ruralna politika

Uvod

Pitanja društvenih promena i razvoja, a samim tim i ruralnog razvoja, svakako su veoma kompleksna socio-ekonomska, politička, ekološka, kulturološka... odnosno razvojna pitanja koja zahtevaju naučni odgovor. Svaki istraživač koji želi da se bavi ovim pitanjem u velikoj je nedoumici – odakle početi? Šta ruralni razvoj zaista predstavlja? Da li je to neki novi koncept ili samo osveženi (moderan) pojam za procese koji se na različite načine i različitim intenzitetom,

* Doc. dr Dejan Janković, Univerzitet u Novom Sadu, Poljoprivredni fakultet Novi Sad, Departman za ekonomiku poljoprivrede i sociologiju sela. E-mail: jankovic@polj.uns.ac.rs, tel: +381 485 3381. Rad je deo istraživanja na projektu „Održiva poljoprivreda i ruralni razvoj u funkciji ostvarivanja strateških ciljeva Republike Srbije u okviru Dunavskog regiona“, projekat III 46006 i projektu „Ruralno tržište rada i ruralna ekonomija Srbije – diverzifikacija dohotka i smanjenje siromaštva“, projekat ON 179028.

odvijaju u sklopu razvoja svakog globalnog društva? Kakav bi proces on trebalo da bude, odnosno, kakvu je formu, kroz postojeće politike i strategije, dosada imao? Kako na njega utiču globalne društvene promene i procesi i svako pojedino globalno društvo svojim strategijama i planiranim „intervencijama“? Kakva bi trebala da bude uloga sociologije i drugih društvenih nauka u bavljenju ovim pitanjima?

U ovom radu nažalost ne možemo da damo odgovore na sva pomenuta pitanja, kao što ne možemo čak ni da pomenemo veliki broj ostalih suštinskih dilema u vezi sa ruralnim razvojem. Međutim, njihovo čak i nesistematično navođenje ima funkciju da pojača značaj pitanja/problema ruralnog razvoja, kao i značaj (uloge) naučnih disciplina koje na ova pitanja trebaju da odgovore. U radu ćemo nastojati da razjasnimo neke od osnovnih okvira u vezi sa određenjem ruralnog razvoja i moguću ulogu ruralne sociologije i sociologije ruralnog razvoja u naučno-istraživačkom smislu, ali i smislu aplikativne/akcione podrške naučnih saznanja razvoju ruralnih sredina.

Ruralnog razvoj: od kompleksnosti ka relevantnosti

Ruralni razvoj je prilično teško odrediti, kao što je teško i sistematizovati brojne teorije društvenih promena i društvenog razvoja koje nastoje da uzmu u razmatranje mnoštvo faktora koji utiču na smer, brzinu i posledice društvenih promena u ruralnim područjima i društvu uopšte. Brojni autori pokušavaju da pruže manje više uspešna (često deskriptivna) određenja ruralnog razvoja. Jedno od, prema našem mišljenju, sadržajnijih određenja dao je Mosli (Moseley 2003: 4), prema kojem je „ruralni razvoj dugoročan i održiv proces ekonomskih, socijalnih, kulturnih i ekoloških promena koje su kreirane radi povećanja dugoročnog blagostanja čitave zajednice“. Ukoliko se ova definicija razloži na svoje sastavne elemente, uočljivo je da je u pitanju proces koji je: dugoročan, kontinuiran, neprekinut (engl. *sustained*), održiv - koji poštuje nasleđeni kapital (engl. *sustainable*), proces (sadrži mnoštvo povezanih akcija), ekonomski (u odnosu na proizvodnju, distribuciju i razmenu dobara i usluga), socijalni (u vezi sa ljudskim odnosima), kulturni (u vezi sa „načinima života“ i izvorima identiteta), ekološki (u vezi sa fizičkim i životnim okruženjem), kreiran (namerno indukovan, a ne prirodno-spontano nastao), dugoročan (u odnosu na decenije, a ne godine), blagostanje (ne samo

materijalni prosperitet), čitave (uključujući sve starosne strukture, oba roda, sve socijalne grupe), zajednice (ljudi koji žive ili rade zajedno u određenom području) (ibid.).

Ovakvo određenje otkriva nekoliko ključnih dimenzija ruralnog razvoja: ekonomsku, socio-kulturnu, ekološku i političku (institucionalnu). Sve ove dimenzije su veoma kompleksne i kao što je kompleksna i njihova povezanost i međusobni uticaji: od ekonomske vitalnosti ruralnih područja i ruralne ekonomije (u kojoj poljoprivreda, njeni akteri i resursi imaju veliki značaj), složene socio-kulturne dimenzije i njenih brojnih aspekata, do ekološke dimenzije koja je oduvek suštinski povezana sa ruralnim, nerazdvojiva je od prethodnih jer ljudi u ruralnim prostorima proizvode svoj život u skladu sa prirodnim i preoblikujući prirodno u koje su uklopljeni. Ovo je naročito važno jer razvoj savremenog društva dovodi do tranzicije ruralnih područja od „proizvodnog korišćenja“ ka „potrošačkom korišćenju“ (*nem.* „produktive Nutzung“ i „konsumtive Nutzung“, Vonderach 2003). Postojeće i nove funkcije ruralnih područja i društvene promene koje se u njima dešavaju u kontekstu ruralnog razvoja i ruralnih politika ukazuju i na značaj političko-institucionalne dimenzije koja je u vezi sa problemom optimalnog upravljanja ruralnim razvojem. Ovo je važno jer ruralni razvoj ne možemo posmatrati (samo) kao spontani proces društvenih promena i podizanja kvaliteta života putem preliivanja modernizacijskih dostignuća iz industrijalizovanog, tehnološki i infrastrukturno superiornijeg grada u selo, već kao strateški proces „upravljanja“ društvenim promenama na globalnom, regionalnom i lokalnom nivou, razvoj institucija i sistema podrške ovakvom procesu, kao i participacije lokalnog stanovništva u naporima za angažovanjem unutrašnjih snaga i motivacije za razvoj. Ova dimenzija otkriva odnose moći u društvenim i političkim odnosima, interese relevantnih aktera i uzroke-posledice određenih sektorskih politika koje direktno ili indirektno utiču na razvoj i kvalitet života ruralnog stanovništva. Rasprava o ovoj dimenziji možda ponajviše otkriva karakteristike i indikatore endogenosti i(ili) egzogenosti u pristupima društvenom razvoju i danas predstavlja jedan od ključnih diskursa o politikama ruralnog razvoja, naročito teritorijalnim i regionalnim politikama.

Demografski procesi, urbanizacija i urbana centralizacija mnogih društava takođe su u direktnoj vezi sa pitanjem ruralnog razvoja i predstavljaju neke od ključnih razloga za stavljanje ruralne politike i razvoja među prioritete društvenog razvoja, što implicira potrebu za naučnim istraživanjem ovih pitanja. Nedovoljan interes za ruralna područja, u smislu (ne)efikasnih politika njihovog integralnog i održivog razvoja i smanjivanja negativnih posledica urbanizacije,

doveo je (i nažalost i dalje dovodi) do masovnih migracija ruralne populacije u sada već prenaseljene gradove, smanjivanja socijalne i ekonomske vitalnosti ruralnih područja, kao i čitavog niza problema koji po društvo u celini nosi urbana koncentracija i neravnomeran razvoj. Istovremeno, ove društvene promene dovode i do niza problema u ruralnim područjima koja su zahvaćena depopulacijom i siromaštvom, iako treba uvek imati u vidu da su ruralna područja heterogena po agroekološkim uslovima, stepenu modernizacije poljoprivrede i razvijenosti ruralne ekonomije, udaljenosti od urbanih centara i demografskim i drugim karakteristikama, potencijalima u prirodnim, ekonomskim, ljudskim, kulturnim i ostalim resursima. U tom smislu, ciljevi svake politike ruralnog razvoja trebali bi da predstavljaju nastojanja da se otklone uzroci nedovoljnog razvoja ruralnih sredina, siromaštva i izopštenosti ruralne populacije, odnosno, potrebu aktivnog i potpunog uključivanja ruralnih sredina i ruralne ekonomije (njihovih resursa) u globalnu ekonomiju i društvo. Ruralni razvoj podrazumeva razvoj „ruralnog“, a to znači da se ono „repozicionira u globalnom društvu, time što će postati atraktivnije, pristupačnije, vrednije i korisnije za društvo u celini... time što će razvijati resurse koje poseduje, a koji su od značaja za društvo u celini“ (van der Ploeg *et al.* 2008: 3). Ovo je, po našem mišljenju, jedna od ključnih ideja oko koje bi sveobuhvatno i suštinsko razumevanje ruralnog razvoja trebalo da se pozicionira. Ruralni razvoj ne predstavlja samo ekonomski rast ili rast produktivnosti, primenu novih tehnologija ili unapređene organizacije određenih procesa u okvirima ruralne ekonomije. Iako sve ovo može da bude eksplicitan cilj pojedinih mera ruralnog razvoja, ruralni razvoj po sebi može da podstakne upravo ekonomski rast, rast produktivnosti i razvoj ruralne ekonomije u celini upravo ako ga kvalifikujemo kao onaj razvoj koji angažuje ruralne resurse i koji kao posledicu ima povećanje „atraktivnosti, pristupačnosti, korisnosti i vrednosti ruralnog u društvu u celini“. Upravo je iz ovih razloga u okviru naučnih disciplina i politika razvoja kod nas potrebno insistirati na *rekonstrukciji ruralnog u srpskom društvu* i uvažavanju kompleksnosti ruralnog razvoja koji, prema mišljenjima desetak eminentnih evropskih autora (van der Ploeg *et al.* 2000: 391-395) može da se analizira (istražuje) na više različitih nivoa: nivoa globalnog društva i njegovih veza sa (multifunkcionalnom) poljoprivredom i različitim funkcijama ruralnih područja; nivoa gazdinstava – farmi (na kojem se ruralni razvoj pojavljuje kao različita strategija sticanja sredstava i „redefinicija identiteta, strategija, praksi, međusobne povezanosti i mreža“); nivoa lokalnih seoskih zajednica i njihovih aktera (analiza socio-ekonomskih procesa, kapaciteta, društvenih grupa i institucija na lokalnom i regionalnom nivou); nivoa politika i

institucija (njihov međusobni odnos, mogućnosti sinergije i efekti određenog institucionalnog sistema); nivoa „multidimenzionalnosti“ ruralnog razvoja, koji podrazumeva da on sadrži brojne i povezane razvojne prakse i aktivnosti koje mogu da se kombinuju na različite načine i rezultiraju novim formama socijalne kohezije – materijalnim uslovima, vrednosno-normativnim sistemom, društvenim mrežama i integracijom, društvenom jednakošću.

U kontekstu ruralnog razvoja postavlja se i pitanje da li je sveopšti proces modernizacije u poljoprivredi nametnuo jedan „normativni model za sve koji se bave poljoprivredom“ (van der Ploeg and Saccomandi 1995; van der Ploeg 2003), a koji je samo reflektovan u agrarnoj politici razvijenih zemalja Evropske unije? Ruralne politike u novije vreme su, po mišljenju mnogih autora (van der Ploeg *et al.* 2000; Ray 2000; O'Connor *et al.* 2006) nastojale da ublaže negativne efekte koje je imala modernizacija u poljoprivredi, što je nametnulo potrebu „refleksivne analize uticaja modernizacijskih procesa u poljoprivredi“ (Wiskerke 2004: 47). Neke od vrlo ozbiljnih kritika posledice modernizacije i tehnološkog, ekonomskog i strukturalnog determinizma, danas su prisutne u društvenim naukama razvijenih zemalja (onih disciplina koje se bave poljoprivredom i ruralnim razvojem) i u kojima se modernizacija vidi kao „moćan politički i ekonomski projekat u kojem su država, nauka i agrobiznis imali centralnu ulogu“ (van der Ploeg 1995: 140). Društvena teorija koja se bavi ovim pitanjima sve više uočava da modernizacijska paradigma u poljoprivredi razvijenih zemalja, u određenim aspektima, već odavno doživljava svojevrsnu krizu. Ova paradigma obeležena je egzogenim i sektorskim pristupom, sa naglaskom na specijalizaciji u poljoprivredi, zemljišnoj politici (ukrupnjavanje poseda), konceptu usvajanja novih tehnologija, podsticanju mobilnosti radne snage i kapitala sa farmi koje se ne smatraju više „optimalnim“ za dominirajuće razvojne trendove.¹ Kriza ovakve razvojne paradigme naslutila se već krajem prošlog veka pojavom značajnih viškova hrane i nestabilnosti agrarnih tržišta kao posledica „modernizovane i globalizovane“ poljoprivrede. Otada počinju socioekonomska promišljanja budućnosti evropske poljoprivrede i njene izmenjene uloge u savremenom evropskom društvu. Ova uloga sada se promišlja sa aspekta otklona od produktivizma u poljoprivredi koji se praktično posmatra kao sinonim za posleratni modernizacijski model. Postproduktivistička tranzicija nameće drugačije trendove (vidi, Woods 2005: 54-59):

¹ Ideja „optimalne farme“ je, po mišljenju van der Plega (van der Ploeg), takođe ideološka konstrukcija koja je prouzrokovala pritisak na veliki broj „malih farmera“ da napuste poljoprivredu, iako ovaj pritisak nije bio opravdan, što dokazuje veliki broj „malih farmi“ koje su uspešno reprodukovane tokom perioda od nekoliko decenija posle Drugog svetskog rata (van der Ploeg 1995: 141).

ekstenzifikaciju, diverzifikaciju, očuvanje ruralnih područja (prirode, pejzaža), povećanje vrednosti poljoprivrednih proizvoda.

Mnogi autori (van der Ploeg *et. al* 2000; O'Connor *et al.* 2006; Brunori and Rossi 2000; Wiskerke 2004) smatraju da se tu zapravo radi o dvema različitim paradigmatama: s jedne strane, *paradigmi modernizacije poljoprivrede*, koja se ogleda u principima „ekonomije veličine“ („economy of scale“), „*koja je dosegla svoje intelektualne i praktične limite*“ i s, druge strane, *paradigmi ruralnog razvoja*, koju ovi autori posmatraju mnogo šire od prostog dodatka postojećem obrascu razvoja (modernizacije) poljoprivrede. Referentna grupa autora (van der Ploeg *et al.* 2000: 391) tvrdi da je „paradigma modernizacije, koja je svojevremeno dominirala politikom, praksom i teorijom, zamenjena paradigmom ruralnog razvoja“. I drugi autori (O'Connor *et al.* 2006: 3) ističu nove razvojne trendove u smislu evropskog otklona od modernizacije u poljoprivredi ka ruralnom razvoju, koji se polako utemeljuje kao vodeći princip u formulaciji politika, razvoju kompanija i kreiranju novih institucionalnih uređenja.

Pitanje odnosa modernizacije u poljoprivredi i ruralnog razvoja je veoma složeno, ali ono nije osnovni predmet istraživanja u ovom radu. Međutim, pored ovakvih pitanja, osnovna poteškoća koja svakom društvenom istraživaču već na prvi pogled „pada u oči“, jeste *nedostatak sistematskog naučnog i teorijskog utemeljenja i samog definisanja ruralnog razvoja* (vidi, van der Ploeg *et al.* 2000; Shortall 2004; Slee 1994; Marsden 1999). Ovaj problem je i u svetskoj i u domaćoj nauci najčešće analiziran u diskursu agrarne politike i razvoja, u čemu obično prednjače agroekonomske nauke. Sociolog koji se uhvati u koštac s ovim pitanjem i ovakvim pristupom, nailazi na čitav niz dobrih ili manje dobrih (često redukcionističkih) objašnjenja i deskripcija, kao i političkih rasprava o merama i efektima agrarne ili neke druge sektorske politike, kojima se nastoji obuhvatiti ovaj problem. Ruralni razvoj se, zato, može i mora razumeti i kao politički koncept, proistekao iz geneze mera agrarne politike i njenih manje ili više uspešnih nastojanja da odgovori na složene probleme razvoja poljoprivrede, a kasnije i ruralnih sredina. Obično ozbiljnija rasprava i svest o kompleksnosti ruralnog razvoja počinje tamo gde se jasno očituju neadekvatnost, loše posledice i nedovoljnost mera agrarne politike u višedecenijskim pokušajima centralizovanog upravljanja razvojem ruralnih sredina i modernizacijom poljoprivrede (Јанковић 2012).

Potreba za sociologijom ruralnog razvoja i njen društveni angažman

Ruralnim razvojem bave se brojne naučne discipline i profesije, među kojima se ponajviše ističu agroekonomisti, geografi, demografi, prostorni planeri... U nedostatku profesionalizacije svoje struke, ali i specifičnosti sociologije kao teorijske i fundamentalne nauke, sociolozi sela često nisu mnogo zastupljeni u ovoj podeli rada, delom zbog malog broja sociologa ove orijentacije (često i zbog „nepopularne“ tematike koja i samim sociolozima obično ne deluje atraktivno), a delom zbog toga što je problematika ruralnog razvoja jednim delom prilično zastupljena u radu pomenutih disciplina. Ovo nameće pitanje u vezi sa tim koliko specifična (i)ili kompleksna znanja su potrebna za uspešno bavljenje ovim problemom. Ovo je posebno važno ako se uzme u obzir deficit ruralno socioloških istraživanja koji je kod nas dugo prisutan (i danas veoma izražen), a naročito empirijskih istraživanja u savremenoj srpskoj ruralnoj sociologiji.

U pristupu ruralnom razvoju nužno je, pre svega, uvažiti stav da se radi o *društvenom procesu* koji je dugoročan i različit od dosadašnjih prilično uprošćenih shvatanja i modela centralizovanog planiranja ruralnog razvoja i sadrži veoma veliki broj međusobno povezanih aspekata. Ruralni razvoj je konkretan „problem“ svakog globalnog društva, koji zahteva određenu društvenu akciju – delanje na njegovom rešavanju, što važi i za discipline koje se ovim problemom bave. Ovakv stav ne predstavlja nastojanje da se sociologija svojim doprinosom svrsta rame uz rame sa primenjenim i posebnim naukama, već nastojanje da se da dublji smisao jednoj sociološkoj disciplini koja mora da uvažava goruće društvene probleme i pruži doprinos njihovom naučnom objašnjenju, ali i pomoć u njihovom rešavanju sa svog specifičnog stanovišta. Ruralni razvoj, kao sastavni deo ukupnog društvenog razvoja, zato i zaslužuje da bude tema posebne sociološke discipline – sociologije ruralnog razvoja, koja svoje bliže utemeljenje nalazi u srodnim disciplinama - ruralnoj sociologiji i razvojnoj sociologiji.

Društvena potreba, kao i postepena aktuelizacija ovog pitanja u naučnom i političkom diskursu razvijenih zemalja, upravo čine okvire koji determinišu i opravdavaju razvoj jedne sociološke discipline koja bi se bavila ovim fenomenom iz razloga što je „ruralna problematika generalno na marginama naučnog interesovanja društvenih nauka (Marsden *et al.* 1992: 2, 3). Prema mišljenju ovih autora potrebno je da ruralni sociolozi kao „disciplinarna grupa koja se centralno bavi ovim pitanjima, idu dalje od tradicionalnih agrarnih pitanja, koja su se fokusirala na politički i društveni položaj poljoprivredne radne snage. Oni moraju da obuhvate položaj i

ulogu ruralne populacije, pitanja ruralnosti u savremenom društvu i procese i strukture kroz koje se konstruišu pristup i korišćenje ruralnih resursa “ (ibid.).

Naučna diskusija o ovom pitanju, prema našem mišljenju, prevashodno proističe iz društvene prakse i problema razvoja ruralnih sredina, pre nego iz potrebe za teorijskim osvetljavanjem i analizom ovog pitanja. Može se slobodno tvrditi da postoji izrazita društvena potreba da se ruralna sociologija i sociologija ruralnog razvoja razvijaju i svojim znanjima aktivno doprinesu rešavanju ruralnih problema, naročito u naučnom i društvenom miljeu jednog osiromašenog društva poput srpskog. Galeski (Galeski 1972: 152) je još pre četrdeset godina u svom delu *Basic concepts of rural sociology* tvrdio da „pomenute teme u ruralnoj sociologiji... nisu tako atraktivne da se društvene promene u selu istražuju isključivo iz teorijskog interesa. Praktični značaj igra ovde mnogo veću i mnogo direktniju ulogu“. I danas preovladavaju slični stavovi (Lowe 2010: 311, 312) u smislu da „kreativnost ruralne sociologije ne potiče toliko iz aplikacije ideja koje dolaze iz „čiste“ nauke“... kao i da ... „ne možemo biti zadovoljni znanjem radi znanja, već moramo biti posvećeni znanju koje čini/pravi razliku (*engl. knowledge that makes a difference*)“. Istorijski koreni ruralne sociologije u američkom kontekstu upućuju na aktivnu ulogu ruralne sociologije u socio-ekonomskom razvoju (pre svega u modernizaciji američke poljoprivrede). Uticaj na američke na evropsku ruralnu sociologiju je neosporan, ali je i doveo do drugačijeg odgovora i shvatanja evropskih ruralnih sociologa u vezi sa ulogom i ciljevima ove discipline: „evropski ruralni sociolozi su bili skloniji tome da vide unapređenje ruralnih uslova kao posledicu socijalnog i ekonomskog planiranja, a ne samo kao čisto tehničkih promena i lokalnog razvoja: oni su ove prve smatrali preduslovima za ove potonje“ (Ibid. 323). Odbacivanjem „tehnološkog determinizma američke ruralne sociologije“, nije se zanemarila društvena angažovanost (aplikativnost znanja) ruralnih sociologa, već je ona bila usmerena na uvažavanje heterogenosti evropskih ruralnih prostora i nastojanja da se ruralne promene pozicioniraju u širi socijalni i kulturni kontekst modernizacije ruralnih područja (ruralnih društava).

Kao jedan od svojih značajnih zadataka, sociologija ruralnog razvoja treba da „dekonstruiše i demitologizuje planirane intervencije“ (Long and van der Ploeg 1989) u ruralnim sredinama, koje se ogledaju u separatnim sektorskim merama, projektovanim i programiranim pristupima ruralnom razvoju. Tehnokratsko verovanje u planiranje društvenih promena i tehnološki napredak kao uslov društvenog napretka, ograničenog su dometa, što, prema nekim

stanovištima (Cernea 1993: 2) sociolozima implicira i „kritiku ekonokratskih i tehnokratskih modela koji i dalje inspirišu i iskrivljuju razvojne intervencije u mnogim agencijama i državnim institucijama“.

Ruralna sociologija pruža svoj naučni doprinos istražujući ruralna društva i pri tome ona svoj fokus polako premešta sa „klasičnih“ (socioloških i ruralno socioloških) tema i sve više se angažuje u diskusijama o ruralnom razvoju (vidi, Shortall 2004: 1; Beetz, Brauer and Neu 2005: 207). Ruralni razvoj, kao složen i dovoljno široko shvaćen proces, pruža širok prostor za zadovoljenje gotovo svih „istraživačkih aspiracija“ ruralnih sociologa. Može se reći da ova disciplina ima jedan težak i ambivalentan zadatak: s jedne strane, u njenom je naučnom interesu da pruži naučno i teorijsko utemeljenje za analizu procesa društvenog – ruralnog razvoja, a, s druge strane, u društvenom – javnom – je interesu da ona ponudi mogućnosti i smernice za adekvatnu operacionalizaciju teorijskih saznanja o društvenom – ruralnom razvoju do nivoa koji je potreban za usmeravanje delanja odgovornih društvenih aktera, odnosno, nivoa (efikasnih) politika i mera kojima globalno društvo nastoji da usmerava sopstvene razvojne procese (onih politika i mera koje će teorijske argumente uvažavati). U meri u kojoj bi ovi napori izostali, izostao bi pun doprinos sociološkog angažmana na ovom kompleksnom problemu, a kojim bi se omogućilo prevazilaženje redukcionističkih pristupa pojedinih naučnih disciplina. Mertonovim jezikom rečeno, sa stanovišta aplikativnih istraživanja društvene nauke mogu da imaju za cilj da kreatore politike učine senzitivnijim u vezi sa novim tipovima ciljeva koji mogu da se određenim politikama dostignu (npr. rezultati istraživanja koji ukazuju na neki praktičan problem koji nije identifikovan od strane kreatora politike); ili pak društveni naučnici mogu da pokušaju da kreatore politike učine senzitivnijim u smislu uspešnijih sredstava za postizanje uspostavljenih ciljeva (vidi, Merton 1949:169-171).

Ukoliko ruralna sociologija i sociologija ruralnog razvoja ne bi imale i ovakvu ulogu, još više bi se produbljivala kriza i nedostatak profesionalizacije ove nauke (socioloških disciplina), koja velikim delom i svojom krivicom, u srpskom društvu (a često i u „razvijenom“ svetu) nije dovoljno prepoznata kao nauka koja može da ponudi svoj specifičan doprinos stvaranju referentnog teorijskog i analitičkog okvira za odgovore na brojne probleme sa kojima se njen

„predmet“ suočava. Očigledno, ovde se radi o potrebi „jasne promocija sopstvenog posla“ (Planck 1986: 88), odnosno, profesionalizaciji ruralne sociologije i sociologije ruralnog razvoja.²

Realna je dilema nastojanje društvene nauke (u ovom slučaju sociologije ruralnog razvoja) da se nađe adekvatan kompromis: s jedne strane da ne „odleti u visine“ ezoterične akademske rasprave o ovim pitanjima (primenimo ovde pojam „samodovoljnog akademizma“; Pušić 2000), ali niti da se spusti na nivo aplikativnog rešavanja istih, što predstavlja društvenu ulogu nekih drugih društvenih aktera. Zadatak ruralnih sociologa zapravo predstavlja angažovanje na teorijskom (disciplinarnom) i empirijskom (akcionom) izučavanju ovog pitanja, razvijanju specifičnog kategorijalnog aparata i teorijsko-metodoloških okvira za naučno istraživanje ovih problema. Mouzelis (Mouzelis 2000: 31) smatra da sociološka teorija svojim konceptualnim okvirima (koje kritički procenjuje i ujedno stvara nove) „treba da omogući empirijsko istraživanje društvenog svijeta uz pomoć teorijski zanimljivih pitanja čime će osigurati konceptualna sredstva za komparativni rad, za kretanje od jedne do druge razine analize itd“. Mitrović zastupa stanovište da sociologija

kao nauka „društvene krize“ mora da „teorijski raspravlja praktične probleme i javne kontraverze“ iz najmanje tri razloga: 1. to je njen zadatak kao nauke i kao struke, 2. teorijski razlozi mogu poslužiti kao ključni argumenti jednima da pokrenu, isprave ili pomognu one druge koji se ocenjuju kao nosioci poželjnijih i boljih alternativa... jer samo ozbiljna teorijska razmatranja mogu da uspostave racionalne kriterijume za validno procenjvanje praktičnih alternativa u iracionalnim sklopovima posebnih interesa, 3. teorijska analiza praktičnih reformi i njihovi institucionalnih aranžmana omogućuje da se pouzdano utvrde strukturalno-funkcionalne sličnosti među njima i da se tako, na osnovu posledica jednih pretpostave posledice drugih“ (Mitrović 2002: 82).

Doprinos ruralne sociologije i sociologije ruralnog razvoja treba da bude u artikulaciji i akumulaciji određenih teorijskih zaključaka o ovom složenom procesu³, ali i bez straha od dalje operacionalizacije ovakvih naučnih stavova i zaključaka, u smislu predloga unapređenja i

² Pridavanje većeg značaja sociološkim znanjima se u sociološkim krugovima i odbrani profesije podrazumeva, ali i konkretna iskustva pojedinih sociologa o tome vrlo eksplicitno govore. Sociolog Majkl Cernea angažujući se decenijama na projektima Svetske banke o tome na interesantan način govori: „Sociolozi moraju postati sposobniji da budu pragmatičniji, bez uzmicanja usled opreza koje diktira njihovo limitirano znanje. Obično, sociolozi imaju 100 „ne“ (*dont's*) naspram samo 5 „da“ (*do's*). Fokusiranje na kreiranje i izvođenje socijalnih programa kao njihova polazna (ulazna) pozicija, dovodi do toga da oni sebe prisiljavaju da budu pragmatičniji, operacionalno korisniji i raznovrsniji u razvojnom radu...“ (Cernea 1984: 185-201).

³ U radu o sociološkom proučavanju lokalnih društvenih zajednica Vojin Milić (ukazujući na pojedine metode i probleme istraživanja lokalnih društvenih zajednica) napominje da bi bilo pogrešno smatrati da se ovim istraživanjima mogu dokazati pojedini društveni zakoni i opšti teorijski stavovi, ali da se mnogi od tih zakona upravo na ovaj način mogu otkriti i hipotetički formulisati, odnosno, da se pomoću ovih istraživanja isto tako mogu verifikovati mnogobrojni teorijski stavovi (Milić 1957).

alternativnih mera ruralne politike. Rej (Ray 2000: 167) smatra da je veoma važno da sociolozi, koji su direktno ili indirektno angažovani u praksi ruralnog razvoja, svoj doprinos daju „empirijskim istraživanjima i teorijskim refleksijama (uključujući i spekulacije) sa ciljem da se pruži *doprinos unapređenju trenutnog stanja stvari* (naglasio D.J.) ... i da se analize prošire dalje od bukvalnog tumačenja obrazaca retorike oficijelnih intervencija i participacije aktera (navodnih intencija), kao i da se izbegne simplifikovano mehaničko viđenje političkih procesa“. To znači da sociologija ruralnog razvoja, kao deo ruralne sociologije koja - prema Mantersu (Munters) „nikada nije smatrana čisto akademskom disciplinom“ (Munters 1972, prema Buller 2009) - mora da ima svoju aktivnu ulogu u „praktičnim istraživanjima“. Prema mišljenju ovog autora, ova „dominantna orijentacija verovatno predstavlja značajnu snagu ruralne sociologije u Evropi, ali u mnogim slučajevima i na određen način i njen nedostatak... često se lako previđa da su ruralni sociolozi izazvani ne samo da daju doprinos rešavanju praktičnih problema, već i da daju svoj doprinos razvoju ruralne sociologije i sociologije uopšte“ (ibid.). Ovo je veoma važno jer pored toga što ruralna sociologija i sociologija ruralnog razvoja treba da predstavljaju jedan od referentnih naučnih okvira na koji ruralna politika treba da se oslanja, one moraju da sačuvaju vezu sa (opštom) sociologijom i sociološkom teorijom (što često nije bio slučaj, između ostalog, možda i zbog njihovog institucionalnog razvoja pri poljoprivrednim fakultetima i univerzitetima u svetu).

„Praktična usmerenost“ sociologije ruralnog razvoja ne znači „nepoštovanje“ teorijskih dostignuća (ruralne) sociologije i napuštanje opšte teorijske analize sa ciljem njene „preskriptivne“ uloge, već samo zahtev za optimalnom sintezom teorijskih saznanja o društvenim promenama i razvoju, njihovim svođenjem na realne pokazatelje i indikatore koji mogu empirijski da se istražuju i nakon toga, da se koriste od strane kreatora javne politike (i drugih aktera). To takođe znači da mora da postoji adekvatna teorijska utemeljenost empirijskih socioloških istraživanja u ruralnoj sociologiji, kao i naučna (empirijska) utemeljenost konkretnih društvenih mera na razvoju ruralnih sredina. Društvena funkcija ruralnih sociologa nameće potrebu za ovakvom sintezom jer „primenjena sociologija odvojena od njenih fundamentalnih teorijskih istraživanja vrlo brzo prestaje da bude sociologija (nauka), dok sociološka teorija odvojena od prakse prestaje da ima mnogo značaja“ (Kaleta 1999: 14). Za sociologe direktno angažovane u društvenoj praksi ovo bi omogućilo puno iskorišćenje karakterističnog globalnog sociološkog pristupa društvenim fenomenima, kao i mogućnost da se ukaže na povezanost i

međuticaj različitih faktora u ruralnom razvoju. Time bi se doprinelo uspješnijoj i efikasnijoj ruralnoj politici, kao i njenim eventualno drugačijim ciljevima, a koji su od strane drugih stručnjaka i kreatora javnih politika često zanemareni. Ovakav nužan spoj dobro teorijski utemeljenih empirijskih istraživanja i uporedan (i nužan) razvoj sociološke teorije, omogućio bi kreiranje sistematičnog teorijsko-metodološkog okvira koji bi predstavljao okvire društvenog delanja sociologa i drugih društvenih naučnika, nasuprot „*oslanjanju na lične sposobnosti, talente i inspiracije pojedinih sociologa*“ (Cernea 1984: 193). Ovo delom upućuje i na nužnost uvažavanja specifičnog profesionalnog znanja u vezi sa društvenim razvojem, ali i institucionalizacije profesije sociologa u različitim institucijama (npr. ministarstvima, razvojnim agencijama, organizacijama za pomoć itd.).

Kompleksnost ruralnog i uopšte društvenog razvoja, nalaže interdisciplinarnost u pristupu ovom pitanju. Sociologija nema potpune odgovore na sva pitanja iz oblasti ruralnog razvoja, iako isticanjem svog globalnog pristupa, drugim društvenim istraživačima često može da odaje takav pomalo „pretenciozan“ stav. „Šansa sociologije ne leži u profesionalnom zatvaranju (separaciji)... ona mora da se otvori za interdisciplinarnu saradnju... da se izvrši reintegracija naučnih disciplina“ (Kötter 1986: 28), naročito u istraživanju modela razvoja sela u kojima „kvalitativna sinteza različitih naučnih perspektiva predstavlja veliki naučni deficit“ (Henkel 1984: 6). Veoma je važno da se unutar razvojnih projekata „isključi ekskluzivnost bilo kojeg segmenta, uskodisciplinarnog pristupa naučnim i stručnim promišljanjima, podlogama i operacionalizaciji razvojnih ciljeva i razvojnih modela“ (Štambuk 2003: 3, 4). Merton je, u kontekstu primenjenih istraživanja u društvenim naukama, još pre šezdesetak godina upozoravao da je „osnovna funkcija primenjenih istraživanja da obezbedi prilike i pritiske za interdisciplinarna istraživanja i razvoj teorijskog sistema „osnovnih društvenih nauka“, a ne da stvara izolovanu masu nekoordinirane specijalizovane teorije“ (Merton 1949: 171).

Umesto zaključka

Ruralni sociolozi moraju da istaknu značaj razumevanja ruralnog kao specifičnog društvenog prostora koji karakterišu heterogenost, različiti akteri, sistemi vrednosti i (značajno tradicionalna) kultura, različiti interesi i resursi (potencijali), specifične strategije sticanja sredstava za život, društveni odnosi i način života oblikovan istorijskim, socio-kulturnim,

ekološkim i ekonomskim specifičnostima lokalnih seoskih zajednica i njihove veze sa gradom – globalnim društvom. Treba istaći i to da definitivna konceptualizacija „ruralnog“ i dalje predstavlja nedovršeni zadatak za ruralnu sociologiju. Postojeća rešenja u razlikovanju ruralnih od urbanih područja nisu dovoljno ni sociološki, kulturološki i na mnoge druge načine sadržajna⁴ niti mogu da budu konačan odgovor na brojne pokušaje konceptualizacije ruralnosti, međutim ona deluju kao pragmatična rešenja za opšte potrebe nacionalnih ruralnih i agrarnih politika i organizacija poput, na primer, Evropske unije, OECD-a .

Ipak, specifičnosti ruralnih prostora i njihovih stanovnika daju im legitimno pravo da se očuvaju, uživajući jednaka prava kao i svi ostali „građani“ (i forme organizacije života i naselja) na teritoriji jednog globalnog društva (države). U suprotnom, moraćemo da odgovorimo na pitanje „da li je selo relikat agrarnih društava u industrijskom društvu“ (Henkel 1984) i da mu na takav način pogrešno pristupamo. Ovaj stav upućuje na sociološki važnu činjenicu da je budućnost seoskih područja u velikoj meri uslovljena dominantnim socio-ekonomskim i političkim konceptima razvoja društva, odnosno, adekvatnim razumevanjem i politikama razvoja ruralnih sredina. Ti koncepti su u suštini vrednosne pozicije uslovljene političkim stavovima i interesima-ciljevima. Zadatak ruralne sociologije i sociologije ruralnog razvoja je da ove interese i ciljeve ne samo prepozna i analizira, već (baveći se konsekvencama različitih modela ruralnog razvoja) „ukoliko je to potrebno, čak i da ih vrednuje“ (ibid. str. 6).

Izazovi društvenih promena koje se - u svetlu globalnih društvenih procesa – dešavaju u ruralnim područjima kako razvijenih, tako i manje razvijenih zemalja, ukazale su na potrebu diferenciranih multisektorskih i teritorijalnih politika ruralnog razvoja. Da bi se ruralne društvene promene bolje razumele, objasnile i obuhvatile (efikasnijim) ruralnim politikama, potrebno je da sociologija i druge naučne discipline prevaziđu uskodisciplinarne i sektorske podele i da se angažuju na stvaranju sistematičnije teorije ruralnog razvoja koja bi imala više sluha za složenost i međusobnu povezanost ekonomskih, socijalnih, političkih, ekoloških i drugih dimenzija ruralnog razvoja. Na taj način mogla bi da se umanja opasnost nedovoljne nekompetantnosti na graničnim područjima pojedinih naučnih disciplina koje se bave ruralnim razvojem. Dualna priroda „angažovanja“ sociologije ruralnog razvoja ogleda se u brojnijim akcionim istraživanjima i uticaju naučnih rezultata na mere i politike ruralnog razvoja (koje imaju

⁴ U svom odličnom radu Bel (Bell 2007), u šaljivom tonu ističe: „Postoji nešto očajno tanko u tome da akademska nastojanja zasnivamo na niskoj gustini naseljenosti. Ako je to osnova, onda bi ova nastojanja trebalo preimenovati u „studije retke naseljenosti“ (engl. „low-density studies“).

za cilj rešavanje realnih – praktičnih problema), ali i jačanje veze sa ostalim disciplinama iz sociološkog, ali i nesociološkog naučnog korpusa.

Korišćena literatura

- Beetz, S., Brauer, K. und Claudia Neu (Hrsg.). *Handwörterbuch zur ländlichen Gesellschaft in Deutschland*. VS Verlag. Wiesbaden, 2005.
- Bell, M. M. (2007). The two-ness of rural life and the ends of rural scholarship. *Journal of Rural Studies*. Vol. 23. P. 402-415.
- Brunori, G. and Adanella, Rossi. Synergy and coherence through collective action: some insights from wine routes in Tuscany. *Sociologia Ruralis*. Vol. 40 (4). P. 409-423, 2000.
- Buller, H. Sociologia Ruralis: The Mirror and the Lens. Paper presented at XXIII ESRS Congress in Vaasa, 2009. <<http://www.esrs2009.fi/pdf/presentations/buller%20%20paper%20pp%20FINAL.pdf>>21.05.2012.
- Cernea, M. M. *Sociological work within a development agency: Experiences in the World Bank*. World Bank, 1993.
- Cernea, M. M. The role of sociological knowledge in planned rural development. *Sociologia Ruralis*. Vol. 24. No. 3/4. P. 185-201. 1984.
- Galeski, B. *Basic concepts of rural sociology*. Manchester University Press, 1972.
- Henkel, G. (Ed.) *Leitbilder des Dorfes – Neue Perspektiven für den Ländlichen Raum*. Verlag Dr. Tesdorpf. Berlin, 1984.
- Јанковић Д. (2012). Еколошке димензије руралног развоја. *ТЕМЕ*. Ниш. Бр. 2. Стр. 627-642.
- Kaleta, A. Rural Sociology on the Eve of the XXI Century. *Eastern European Countryside*. No 5. P. 5 - 17, 1999.
- Kötter, H. Landwirtschaft auf dem Wege in die postindustrielle Gesellschaft. In *Agrarsoziologische Orientierungen*. Ulrich Planck zum 65. Geburtstag. Verlag Eugen Ulmer, 1986.
- Long, N. and J. D. van der Ploeg. Demythologizing planned intervention: An actor perspective. *Sociologia Ruralis*, Vol. 29. No.3/4. P. 226-249, 1989.
- Lowe, P. Enacting rural sociology: Or what are the creativity claims of the engaged sciences? *Sociologia Ruralis*. Vol. 50. No. 4. P. 311-330, 2010.
- Marsden, T. Rural futures: the consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*. Vol. 39 (4). P. 501-526, 1999.
- Marsden, T., J. Murdoch, P. Lowe, R. Munton and A. Flynn. *Constructing the countryside*. Routledge. London and New York, 1992.
- Merton, R. K. The role of applied social science in the formation of policy: A research memorandum. *Philosophy of Science*. Vol. 16 . No. 3. P. 161-181, 1949.
- Milić, V. Sociološko proučavanje lokalnih društvenih zajednica. *Filozofija*. Filozofsko društvo Srbije. Beograd. God. 1 (1). Str. 45-65, 1957.
- Митровић, М. Контроверге око децентрализације, регионализације и локалне самоуправе у Србији. *Социолошки преглед*. Вол. 38. Бр. 1/2. Стр. 81-90, 2002.
- Moseley, M. *Rural development. Principles and Practice*. SAGE Publications, 2003.
- Mouzelis, N. *Sociologijska teorija: Što je pošlo krivo? Dijagnoza i pomoć*. Hrvatsko sociološko društvo. Zagreb, 2000.
- O'Connor, D, Renting, H, Gorman, M. and J. Kinsella. The evolution of rural development in Europe and the role of EU policy. In Connor, D, Renting, H, Gorman, M. and J. Kinsella (ed). *Driving rural development: policy and practice in seven EU countries*. Van Gorcum. Assen, 2006.
- Ploeg, J. D. van der, Broekhuizen, R., Brunori, G., Sonnino, Roberta, Knickel, K., Tisenkopfs, T. and H. Oostindie. Towards a framework for understanding regional rural development. In Ploeg, J. D. van der and T. Marsden (ed). *Unfolding webs*. Van Gorcum. Assen, 2008.
- Ploeg, J. D. van der, Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, Terry, de Roest, K., Sevilla-Guzmán, E. and Flaminia, Ventura. Rural development: from practices and policies towards theory. *Sociologia Ruralis*. Vol 40 (4). P. 391-408, 2000.
- Ploeg, J. D. van der. From structural development to structural involution: The impact of new development in Dutch agriculture. In Ploeg J. D. van der and D. Dijk (eds.). *Beyond modernization. The impact of endogenous rural development*. Royal Van Gorcum. Assen, 1995.

- Ploeg, J. D. van der. *Virtual farmer. Past, present and future of the Dutch peasantry*. Royal Van Gorcum. Assen, 2003.
- Ploeg, J.D. van der and V. Saccomandi. On the impact of endogenous rural development. In Ploeg, J.D. van der and D. Dijk (ed.). *Beyond modernization. The impact of endogenous rural development*. Van Gorcum. Assen, 1995.
- Pušić, Lj. Srbija između urbanog i ruralnog društva: jedan pogled. *Sociologija*. Vol. 42. Br. 3. Str. 437-450, 2000.
- Ray, C. The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory. *Sociologia Ruralis*. Vol. 40 (2). P. 163-171, 2000.
- Shortall, Sally. Social or economic goals, civic inclusion or exclusion ? An analysis of rural development theory and practice. *Sociologia Ruralis*. Vol 44 (1). P. 109-123, 2004.
- Slee, B.. Theoretical aspects of the study of endogenous development. In Ploeg, J.D. van der and Ann, Long (ed). *Born from within. Practice and perspectives of endogenous rural development*. Royal Van Gorcum. Assen, 1994.
- Štambuk, Maja. Trebaju li nam posebna znanja za ruralni razvitak? Zbornik radova sa naučnog skupa „Razvojne perspektive ruralnog svijeta Slavonije i Baranje”. Zagreb, 2003.
- Vonderach, G. Neue Aufgaben für die Landsoziologie. *Land-Berichte*. Nr. 10. S. 5-24, 2003.
- Wiskerke, J. S. C. Rural sociology in the Netherlands: past, present and future. *Agrarwirtschaft und Agrarsoziologie*. 02/04. P. 39-63, 2004.
- Woods, M. *Rural Geography. Processes, Responses and Experiences in Rural Reconstructing*. Sage Publications. London, 2005.

SOCIAL CAUSABILITY OF SOCIOLOGICAL RESEARCH OF RURAL DEVELOPMENT – APPROACH OF THE SOCIOLOGY OF RURAL DEVELOPMENT

Dejan Janković

Summary

This paper analyzes the complexity of social change and the factors influencing rural development policy. As a series of social changes in rural areas, rural development is a complex problem of social sciences and a number of social disciplines which approach it in different aspects. Within their global sociological approach and within social changes that are occurring in rural areas, rural sociology and the sociology of rural development are, mostly invited to attach greater importance to this issue and to affect the way that issues / problems of rural development are considered more seriously and efficiently. Important step in this direction are efforts to create consistent and systematic theory of rural development, which lacks so far, among other things, due to lack of clear definition of the essential factors that influence this development, and thus lack of clear aims of rural development. At the beginning, we explained the complexity of rural development and indicate its importance. In the context of the social engagement of rural sociology and the sociology of rural development it is concluded in favor of the need for greater involvement of these disciplines in empirical and action research in rural areas and more inter disciplinary approach in the social studies of rural development that should contribute to a stronger influence on the creation of appropriate rural policies and development of (sociological) theory of rural development.

Keywords: rural development, rural sociology, sociology of rural development, rural policy